

Domesticar el temps

Salvador Cardús
Universitat Autònoma de Barcelona

1. L'organització del temps com a estil de vida

Tota forma de vida social es desenvolupa sobre uns eixos temporals i espacials, propis i diferenciats. Tant és així, que a partir de l'anàlisi d'aquesta organització temporal i de com s'ordena l'espai, es pot dir que podríem conèixer els trets bàsics de qualsevol societat en general i de qualsevol grup social en particular. Des d'aquest punt de vista, no seria cap exageració sostenir una sentència com aquesta: “digues-me quin horari fas i et diré qui ets” (socialment parlant, és clar). I és que aquests eixos temporals i espacials, de manera dialèctica, determinen una lògica estructuradora de l'acció social i, alhora, són el resultat històric d'un procés de canvi social determinat pels conflictes de poder propis d'etapes anteriors. D'altra banda, les estructures temporals sobre les quals s'organitza una societat són la manifestació objectiva d'un determinat ordre social, però també expressen, en la seva manifestació cultural, la significació que s'atribueix a aquest ordre. Ras i curt: quan parlem de temps i d'espai, som davant de dos dels principals mecanismes de construcció social de la realitat (Cardús, S., 1995). Aquí, em limitaré a parlar de les lògiques temporals.

A grans trets, podem distingir tres tipus d'estructures temporals socials. En primer lloc, hi ha la que es construeix al voltant de la biografia individual, organitzada a partir d'uns rituals de pas que marquen les transicions al llarg de la vida. Aquests rituals atribueixen a cada estadi valdesa cognoscitiva i dignitat normativa (Berger, PL. i Luckman, T., 1966). Per exemple, “sabem” que “hi ha” joves, i a més, atribuïm “valor” al fet de ser-ne. És cert que, des d'un punt de vista històric i sociològic, podem arribar a relativitzar aquest tipus de categories i a demostrar com diferents societats entenen de manera radicalment diferent el fet de ser jove, tant a l'hora de definir-ne els límits d'edat com el mateix valor que cal donar-li. Però, com a

experiència social i individual històricament establerta, en un context social determinat, hom sap qui “és” jove i qui no, i sap “com se sent” o “com s’hauria de sentir” un “veritable” jove. És així com s’encarrilen les experiències individuals, segons un ordre institucional previ.

En segon lloc, podem parlar del calendari com a temps social que organitza el transcurs de l’any, si es vol, la nostra vida de cada dia. El temps social ens arriba pautat per una sèrie d’oposicions que varien segons el tipus de societat i que se solen concretar en un calendari, amb dies marcats per colors diferents. Així, a la societat tradicional occidental, el calendari s’havia organitzat sobre l’oposició “temps de treball – temps de festa”: el calendari tradicional era, per damunt de tot, un “calendari de festes” que donava sentit i vertebrava l’activitat laboral. En canvi, la modernitat s’ha construït sobre l’oposició “temps productiu – temps de consum (o d’oci)”: és a dir, a partir d’un calendari laboral i una successió de temps no hàbils desarticulats entre si, buits de significació (vacances, caps de setmana, ponts...) i destinats al consum de mercaderies i serveis. Aquesta nova estructura és la que ha permès passar del temps tradicional, viscut com el ritme propi de les coses, a un temps modern convertit en mercaderia i, per tant, objecte de domini. És el pas d’un futur incert al qual es planta cara amb una actitud d’“aprovisionament”, al d’un futur controlable, que dóna lloc a una actitud de “previsió” (Rémy, J., Voyé, L., 1979 i 1980). Una i altra oposicions no són altra cosa que concrecions històriques d’una dialèctica universal entre temps sagrat i temps profà (Eliade, M., 1957). Certament, des del punt de vista de l’organització social i del sentit que li atribuïm, no és el mateix un cicle festiu anual (amb oposicions con Carnaval-Quaresma) que una successió de vacances i de caps setmana, i cada model correspon a un model productiu, a una distribució del poder i es concreta en uns estils de vida i uns horaris ben determinats.

Tercerament, hi ha allò que en podríem dir el temps còsmic, i que queda ben representat per dos models principals: el de l’etern retorn, amb una concepció cíclica del temps, i el del temps històric, que parteix d’una concepció lineal (Eliade, M., 1951). Aquesta estructura temporal transcendeix l’experiència individual i la del calendari, però també els afecta. Així, no és el mateix interpretar la pròpia biografia dins d’un esquema que pressuposi el “reencarnament” després de la mort, que fer-ho en un esquema que pressuposi l’existència d’una vida eterna en un altre món o, simplement, que imagini la simple i pura dissolució de la individualitat en el no res. I, és clar, no és el mateix un calendari social coherent amb una noció forta de progrés tècnic i científic que un calendari adequat a una societat que té com a ideal de vida la suspensió del temps o la dissolució del jo.

He començat amb aquestes breus consideracions però en un pla molt general, perquè crec que no podem parlar del temps social i de les polítiques que el pretenen ordenar sense prendre consciència de la transcendència de l’estructura organitzativa i de significat de què estem parlant. Vull dir que no ens estem referint a uns simples hàbits socials i individuals arbitraris i fàcils de ser transformats, sinó que estem tocant el moll de l’os de la societat, que són, en definitiva, les seves estructures de poder i de sentit més profundes. Tampoc no crec que sigui una exageració concloure que tota modificació d’una estructura d’organització tempo-

ral, en el pla que sigui, significa produir un canvi de naturalesa veritablement revolucionària. Vet aquí per què em sembla tan convenient posar l'accent d'aquestes ratlles en les resistències a tot intent de domesticació del temps.

2. Les polítiques del temps a l'agenda social

Tot i que des de l'àmbit acadèmic i de la reflexió social i filosòfica, el temps i la seva organització sempre han rebut molta atenció, val a dir que la seva aparició a les agendes polítiques i mediàtiques és força recent, especialment al nostre país. Quan a principis del 2000, en ocasió d'un acte públic i davant de diversos membres del Govern català, vaig tenir l'ocurrència d'advertir, irònicament, que si mai governava el país el primer que faria seria posar ordre als horaris del país, vaig rebre com a resposta del llavors conseller en cap que amb aquest “programa” d'acció política ningú no em votaria perquè ningú no voldria que li fos imposat un horari.

La resposta tenia un doble vessant que trobo interessant de considerar. D'una banda, i de manera manifesta, posava en evidència que el malestar horari i la qüestió de la conciliació d'horaris, entesa com a política social, encara no havia arribat plenament a les més altes instàncies governamentals. Ni governamentals ni, val a dir-ho, de la resta d'institucions (sindicats, organitzacions empresarials, associacions educatives, etc.). Però, d'altra banda, la resposta del conseller en cap indicava una molt bona intuïció: en cas que les polítiques del temps arribessin al debat públic, qualsevol proposta seria rebuda amb tota mena de resistències. No debades, l'horari personal, per bé que està determinat socialment per tota una colla de factors coercitius, subjectivament, cada individu aspira a viure'l com a expressió de la pròpia llibertat personal.

Sobre la primera qüestió, la relativa “insensibilitat” política, sindical o empresarial respecte de les polítiques del temps, és fàcil d'entendre. Si hi ha alguna activitat que vulnera tota racionalitat temporal –especialment, des del punt de vista de la vida domèstica–, aquesta és la política, que exigeix una dedicació gairebé sacerdotal. Però tampoc és fàcil fer una reflexió sobre la gestió flexible del temps des d'unes organitzacions sindicals i empresarials per les quals el temps de treball és font permanent de disputa. Més endavant ja hi aprofundirem. Pel que fa a la segona qüestió, és cert que si bé hom sol percebre els seus constrenyiments temporals com una fatalitat, és a dir, un afer fora de control, no és menys cert que el mer supòsit de la imposició d'un nou ordre temporal, per més racional que sigui, i fins i tot, per més que prometi un món socialment més just, no satisfarà el desig d'un temps viscut “en llibertat”, d'un temps “d'emocions”, que és el propi de la ideologia que empara la noció de “temps lliure” (Lacroix, M., 2001). També hi tornarem més endavant.

Sigui com sigui, malgrat les resistències, en poc més de mitja dotzena d'anys, les polítiques del temps, vinculades a les polítiques de benestar, família, treball o escolars, han aconseguit arribar als programes electorals. En bona mesura, i malgrat que tant en l'àmbit municipal

com en el nacional s'han posat en marxa dinàmiques de reflexió, es pot dir que en la major part d'ocasions no han passat d'aquí. Em refereixo, és clar, a l'elaboració d'estudis i informes o a la seva inclusió, més retòrica que pràctica, en la legislació. Però, certament, el debat ha arribat a l'agenda dels mitjans de comunicació i d'aquí, als programes electorals. Si s'accepten especulacions sobre el perquè d'aquesta victòria mediàtica, i sense menystenir causes més profundes, gosaria dir que ha estat providencial que la professió periodística sigui de les que viu els seus horaris de treball amb un sentiment de victimització més gran. Si més no, i atenent l'experiència personal, entre els i les periodistes amb qui he parlat de l'assumpte, en general he constatat un enorme interès per les propostes de reorganització temporal que gairebé sempre acabava amb la implicació subjectiva de l'interessat. Per tant, m'atreveixo a afirmar que, en una proporció significativa, devem l'entrada a les agendes públiques del debat sobre els horaris a la fluida mediació que han propiciat els mitjans de comunicació, certament, molt sensibles als nivells de desregulació abusiva en què es desenvolupa el seu treball.

L'altra línia d'arribada de la sensibilització sobre la importància de l'organització temporal ha vingut del món empresarial, i en aquest punt no es pot fer altrament que esmentar la profesora Núria Chinchilla, directora del Centro Internacional de Trabajo y Familia de l'IESE. En primer lloc, pel ràpid desenvolupament de les idees sobre la "responsabilitat social corporativa", entesa com una nova manera de vincular l'empresa al seu entorn social i convertir el seu compromís social en un factor de prestigi, però també d'eficiència econòmica. En segon lloc, i en part relacionat amb el primer punt, en la mesura que el principal cost de qualsevol procés productiu ha deixat de ser la màquina i fins i tot la matèria primera per ser-ho la mà d'obra, el cost d'aquesta obliga cada vegada més a considerar aspectes relacionats amb el seu benestar personal. Finalment, i sense saber-ne determinar la importància, crec que no m'equivoco si suggereixo que, essent que a partir de nivells mitjans i alts de remuneració, el temps de lliure disposició passa a adquirir un valor subjectiu molt superior que el que té entre qui es mou en els nivells de la mera subsistència, aquesta factor també ha facilitat la comprensió i la urgència del debat entre els qui prenen decisions. Per aquesta mateixa raó, no sempre els sindicats han rebut amb tanta simpatia un tipus de debat que, implícitament, relativitzava el valor del temps productiu, condicionant-lo a altres exigències com ara les d'igualtat entre home i dona, tant les referents a la carrera professional com a l'assumpció equitativa de responsabilitats domèstiques i educatives.

Encara hi ha un altre factor que ha afavorit el debat públic sobre els horaris, i és el dels creixents conflictes educatius entre família i escola (Cardús, 2000). Els horaris escolars actuals són pràcticament idèntics als de l'escola de fa, com a mínim, cinquanta anys. Només cal suprimir l'activitat matinal dels dissabtes, i són calcats. Són horaris pensats per a una societat industrialitzada, quan aquesta implicava uns estils de vida homogenis, amb l'habitatge arran de fàbrica o taller i amb una família extensa i unes relacions amigables de veïnatge que facilitaven la coordinació de responsabilitats. Però la rigidesa d'aquests horaris actualment ja no s'explica per la seva funcionalitat social, sinó com a expressió d'uns drets laborals adquirits, sovint

emascarats amb l'argument de les “necessitats” pedagògiques del infants. No val de res constatar que, vista la diversitat d'horaris escolars, a cada tradició nacional li deuen correspondre unes “necessitats” pedagògiques diferents... És cert que les escoles no són aparcaments de criatures, però no ho és menys que la incorporació de la dona al treball amb expectatives de fer carrera i, per tant, amb un compromís de continuïtat superior a èpoques anteriors, ha posat en evidència una rigidesa escolar que precisament les dones havien assumit implícitament amb la seva exclusió del mercat de treball quan tenien fills.

El cas, però, és que les friccions pels horaris han esdevingut moneda corrent entre família i escola, i afecten tant els llargs períodes vacacionals, les dates d'inici i final de vacances, que ni tan sols respecten els cicles setmanals o, encara, els horaris quotidians, amb incidència en els horaris d'obertura, les hores de permanència, l'organització dels àpats o les activitats extraescolars i complementàries. La discussió pública sempre se sol limitar als problemes de conciliació d'horaris, però hi ha una dimensió educativa, de qualitat de l'educació, que és la que veritablement és afectada per tot aquest desgavell i la que hauria d'urgir a donar-hi una resposta adequada (Cardús, 2003). Sigui com sigui, aquest debat no avançarà positivament fins que no s'obri cap a la seva veritable dimensió educativa i mentre es limiti al diàleg de sords entre els qui volen aparcament i els qui entenen l'horari com un privilegi adquirit. En qualsevol cas, l'evolució futura de les formes de treball, sense períodes fixos de vacances, o una més gran mobilitat demogràfica, tard o d'hora obligarà a reconsiderar les formes actuals d'organització horària escolar.

Sense voluntat d'exhaustivitat, encara hi ha un altre conjunt de factors que han afegit pressió –més que consciència– a la qüestió de l'organització horària. Es tracta de la creixent importància de les activitats lligades al temps d'oci i que ja no es limiten a omplir “temps buits”, sinó que sovint competeixen amb el mateix temps de treball o que resten temps a l'educació i, no cal dir-ho, a la vida familiar i personal. En primer lloc, m'hauria de referir a les ofertes que se satisfan dins la pròpia llar, des de la televisió fins als videojocs i, en general, les ofertes lligades a la xarxa i les possibilitats pròpies de l'anomenada societat de la informació. En segon lloc, han aparegut un nombre extraordinari de serveis i d'ofertes de lleure que es disputen el temps que tradicionalment la gent distribuïa en altres espais institucionals. No es tracta de fer judicis morals sobre “què és més important”, o sobre “tot allò que s'ha perdut”, com certes formes d'associacionisme cultural i social, sinó de fer notar el marc de tensió temporal en el qual ens movem a la societat actual. La sensació d'asfíxia per la manca de temps és la justa conseqüència d'aquest entorn que reclama atenció per a un nombre il·limitat d'activitats i interessos proporcionats per la indústria del lleure, als quals no podem donar resposta en la seva totalitat. És el desajustament, doncs, entre les expectatives creades i el temps real disponible, allò que crea aquest estrès horari. Naturalment, és d'esperar que no tardin gaire a créixer el nombre d'experts en assessorament i consell sobre l'organització del temps –com ja existeixen a altres països–, en un tipus de *coaching* que, no cal dir-ho, està condemnat a tenir un gran èxit.

En darrer lloc, però amb una importància no menor, i particularment a la societat catalana, cal fer esment del pas accelerat de la societat industrial que érem fins a la dècada dels setanta a la societat actual en la que predominen els serveis. Del vell sistema d'ordre horari laboral propi de la fàbrica tradicional pràcticament ja no en queda res, si no és en el seu reflex en algunes organitzacions funcionaries, desenvolupades a la seva imatge i semblança. Els serveis sanitaris, el món del comerç o la restauració, per només citar-ne tres de ben diversos, es mouen en uns marges amplíssims d'ocupació temporal, i, per tant, han hagut d'introduir formes molt complexes de flexibilitat organitzativa. La conciliació d'horaris, el temps de cura, viu en la pròpia pell aquesta contradicció essencial: la bona organització horària d'uns depèn, en gran part, del desordre horari d'uns altres. Així, la conciliació d'horaris escolars i familiars només té sortida introduint flexibilitat en els horaris dels mestres o en la dels pares i mares de família que treballen. Per dir-ho amb un exemple, la tutoria escolar o obliga el mestre a quedar-se més enllà del seu horari escolar fins que pleguen els pares, o obliga els pares a deixar la feina abans de plegar per ajustar-se als de l'escola. El mateix pel que fa als horaris comercials, on la comoditat horària del consumidor pot arribar a posar en qüestió la continuïtat del comerç de proximitat, és a dir, paradoxalment, pot crear més problemes en el futur que no resol en el present. En l'extrem, el millor servei a unes determinades necessitats –els serveis d'urgències de 24 hores, i no tan sols en la sanitat–, signifiquen la pitjor condició laboral per als qui els han d'atendre. El que hi ha en joc –i és una qüestió políticament molt conflictiva– són els límits de la complexitat, així com els de la flexibilitat necessària per donar-hi una resposta organitzativa racional i equilibrada.

Aquest repàs d'algunes lògiques institucionals que els darrers anys han situat el debat horari a les agendes mediàtiques i polítiques, certament no és complet. Tanmateix, aquesta anàlisi –en la línia de reflexió encetada per Borràs, Torns i Moreno (2007)– seria una feina fonamental per comprendre tant la rapidesa amb què, arribats a un cert punt de desenvolupament social, el debat sobre les polítiques del temps ha ocupat l'arena pública. Però, sobretot, la història social de com les polítiques del temps han entrat a la consideració pública ens hauria de permetre actuar amb més eficàcia davant de les resistències que aquest mateix debat ha generat. Unes resistències sobre les que voldria dedicar l'apartat següent.

3. Les resistències a la racionalitat horària

Efectivament, es pot constatar que l'enorme interès que les polítiques del temps han acabat desvetllant al nostre país –en altres contextos es van desenvolupar una i dues dècades abans– és paral·lel a les resistències que ha provocat qualsevol intent de transformació eficaç de les estructures temporals actuals. Les raons de l'interès per aquestes polítiques ja he mirat de desgranar-les a l'apartat anterior. Ara queda per considerar les raons de les resistències, sense les quals és difícil seguir pel camí de la transformació que hauria de contribuir a disminuir el malestar horari en el qual ens trobem.

Cal, però, començar amb dues observacions que no per òbvies deixen de ser fonamentals. En primer lloc, quan parlem de “racionalitat horària” podríem suposar, equivocadament, que només n’hi ha una i que porta, necessàriament, a una forma clara d’organització temporal. Res més equivocat. Més que no pas de “racionalitat” caldria parlar de “racionalitats” horàries. És a dir, si per racionalitat horària entenem una forma eficient d’organitzar els temps social, és notori que aquí ens falta establir les prioritats socials o els models que es volen afavorir amb una determinada organització. I, per tant, sense l’establiment previ d’una jerarquia clara de prioritats socials, no hi ha possibilitat de definir una “racionalitat horària” precisa, que d’altra banda, sempre ha de comptar amb el pes dels estils de vida en els quals s’emmarca. En segon lloc, i com a conseqüència de la consideració anterior, es planteja un problema de profundes connotacions no tan sols polítiques, sinó també ètiques, sobre quins han de ser els límits en els quals s’ha de moure una política social que pot afectar molt directament la vida privada de la ciutadania. Posaré un exemple concret. Donem per demostrat que la programació televisiva és un dels factors determinants a l’hora d’imposar un horari als televidents. I suposem que, donats els horaris de treball de la majoria, es comprova que la programació televisiva és “responsable” del dèficit d’hores de descans de la població, un dèficit que causa no tan sols una baixa productivitat –i un baix rendiment escolar, en el cas dels estudiants–, sinó que és causa d’una proporció significativa de l’accidentabilitat laboral. Aquest encadenat de relacions de causa i efecte, justificaria una acció coercitiva de l’Administració pública sobre els horaris dels canals públics de televisió? També la justificaria sobre els canals privats, ja que no deixen de ser una concessió pública? La qüestió, ara, té poc interès pràctic, atesa l’oferta oberta de desenes i desenes de canals de televisió que farien pràcticament inútil una mesura correctora com aquesta. I, és clar, els que fan horari de tarda, sempre podrien queixar-se d’una mesura que no aniria per a ells. Però, per dir-ho de manera ràpida, l’Administració pública ha de preocupar-se per l’hora d’anar a dormir dels seus ciutadans, amb l’argument que afecta qüestions tan bàsiques com la salut, la productivitat del país o la seva seguretat laboral?

Deixem establert, doncs, que ni és fàcil saber de quina racionalitat horària parlem, ni és clar quin grau de coacció és legítim aplicar en qüestió d’horaris. Potser en aquest cas, podríem sortir del carreró sense sortida amb allò del peix i la canya. Aquí tampoc no es tractaria d’imposar una estructura horària determinada, sinó d’“educar” les persones per saber organitzar un horari tan racional com sigui possible en funció de les prioritats individuals. Però, llavors, es perdria de vista la dimensió social dels objectius que ens ocupen.

Sigui com sigui, anem a l’anàlisi de les dificultats de tota transformació horària. I, per començar, cal parar atenció a la mateixa contradicció en la qual entren els interessos subjectius dels individus. Dit d’una altra manera, cadascú de nosaltres es mou en un món plural i fragmentat on cada àmbit de relació social es regeix per diferents interessos horaris. Així, cadascú de nosaltres esdevenim portadors o portadores d’un malestar horari que no és pas extern, sinó que tenim interioritzat. No es tracta, doncs, dels interessos de les persones assalariades contra els de qui les contracta, els dels i les mestres contra els de les mares i els pares o els de qui

programa la televisió contra els del servei públic de salut. En realitat, qui treballa de manera assalariada pot viure contradictòriament el seu desig de dedicació a la carrera professional amb el de dedicar més temps als fills o filles com a pare de família; la mestra d'escola pot ser alhora mare de família, i el metge del servei públic de salut pot ser un espectador noctàmbul de sèries televisives. Aquest malestar interioritzat, d'altra banda, difícilment podrà ser percebut de manera clara, sinó que el més fàcil és que es racionalitzi com a expressió d'una incapacitat personal i que generi sentiments de culpa. En la recerca realitzada pel llavors Departament de Benestar i Família (Cardús, 2003), un dels nostres principals objectius va ser no tan sols objectivar els interessos horaris dels i les participants entrevistats, sinó detectar les seves resistències a les propostes que sorgien del grup de discussió.

En aquest sentit, les demandes de conciliació d'horaris laborals, familiars i escolars, no sempre signifiquen una demanda a favor d'allò que pressuposa la lògica d'una política, posem per cas, d'igualtat entre home i dona, o a favor d'un millor clima educatiu familiar. L'aparició amb èxit, a països veïns, d'empreses de serveis que s'ocupen dels nens i nenes des que surten d'escola fins a portar-los a dormir, pot suggerir allò en què, en alguns casos, podria acabar la demanda de conciliació: la supressió d'un dels pols de la tensió horària, i no necessàriament del més convenient des d'un punt de vista social. Aquesta contradicció també es comprova en els casos de serveis que permeten una elecció d'horaris, com passa als serveis hospitalaris. El criteri per escollir el tipus d'horari no és en alguns (molts?) casos, necessàriament, el més coherent amb les responsabilitats familiars que es tenen, ni que es pugui entendre com a estratègia personal per evitar l'abús de l'absentisme masculí en l'àmbit domèstic. I crec que és interessant l'anècdota verídica que al llarg del nostre treball de recerca ens van explicar. Es tracta del cas d'un cap de família home que, després d'un parell d'anys de treball en un país centreeuropeu amb horaris que permetien plegar a mitja tarda, va tornar al nostre país perquè se li feien insuportables les llargues vesprades a casa amb els fills i filles...

No és la meva intenció posar l'accent en casos particulars, sinó mostrar que el malestar horari queda interioritzat subjectivament com a portador individualitzat dels interessos contradictoris dels espais socials en els quals participem. De manera que la demanda de conciliació, sovint, és més aviat una impossible demanda de "cancel·lació" del conflicte horari implícit en la complexitat de la vida actual. I, en aquest sentit, cap proposta de jerarquització dels temps difícilment pot satisfer els múltiples i contradictoris desigs, percebuts tots com a necessitats irrenunciables. La qüestió, doncs, és que no és gens clar que del malestar horari personal se'n derivi una veritable demanda pública de conciliació horària, i encara menys una conciliació feta segons les jerarquies que pretén establir una determinada política pública progressista del temps.

El segon tipus de resistències que voldria considerar provenen de les lògiques institucionals que queden afectades per qualsevol intent de transformació horària. Si és cert, com he sostingut abans, que l'estructura temporal d'una societat està a la base de tot l'edifici, voler-hi introduir canvis significa moure'n els fonaments. El canvi profund en l'organització

horària de l'escola que actualment faria falta, posem per cas, no significa limitar-se a canviar l'horari d'entrada o sortida per tornar immediatament a la rigidesa anterior. Estem parlant d'una transformació que inevitablement afectaria la mateixa concepció del model de transmissió de coneixements, ara "empaquetats" en cursos, o els sistemes d'avaluació, i sobretot, modificaria l'organització horària laboral dels professorat. Algun dia, en la mesura que es generalitzin, caldrà donar resposta als períodes de vacances familiars fora dels mesos establerts per l'escola. I algun dia caldrà respondre a la conveniència d'un horari intensiu de matí i la reorganització del model d'activitats extraescolars que impliquen jornades de nou o deu hores a criatures de vuit anys. És a dir, un canvi d'horari escolar a fons afectaria dels del model pedagògic fins al règim de drets laborals adquirits.

Si la intenció de canvi de règim horari la traslladem al món estrictament productiu, les transformacions no serien menys revolucionàries. En el nivell més general, això afectaria la mateixa cultura del treball. El principal canvi que s'hauria de produir per a una racionalització horària al nostre país que afavorís una millor conciliació de la vida personal, familiar i laboral, seria la de passar d'una cultura "extensiva" com l'actual, a una cultura "intensiva" de treball. Ras i curt: la idea és que no s'haurien de remunerar les hores passades al lloc de treball, sinó la feina feta. L'objectiu hauria de ser que es pogués reduir la dedicació mentre en menys temps s'aconseguia fer més feina. En el fons, tinc la sospita que la baixa productivitat de la nostra economia és deguda, precisament, a les llargues jornades de treball, però seguides a un ritme tranquil i plenes d'interrupcions. Ara bé, sense la "coacció" cultural d'un estil de vida ordenat, també és cert que el remei podria ser pitjor que la malaltia i el temps de treball podria seguir envaint la resta d'espais socials. El recent debat per a l'aprovació, a les instàncies polítiques europees, de l'autorització per fer jornades setmanals de més de 60 hores, fa témer el pitjor.

En un pla més concret, un canvi en l'estructura horària del treball, implicaria afegir molta més flexibilitat organitzativa. La flexibilitat espanta els sindicats, perquè associen el terme a desregulació, que és just el camp de la seva raó de ser. Però la noció de flexibilitat cal associar-la a la de complexitat, que és al que cal donar resposta. I flexibilitat vol dir adequació a les necessitats individuals en un model en què el capital humà és el principal valor de les empreses amb un futur més esperançador. És a dir, que la flexibilitat hauria de permetre l'adequació de les condicions de treball a les conveniències del curs de vida individual –familiars i formatives, posem per cas– i a les decisions lliures de cada persona amb l'objectiu d'assolir la màxima eficiència del sistema d'intercanvis. L'altra cara de la moneda, naturalment, afecta la disponibilitat de l'empresa per atendre aquestes necessitats, i la seva capacitat per planificar els recursos humans en una perspectiva llarga de manera que la flexibilitat present quedi ben regulada per un sistema de compromisos futurs.

Tot i que se sol presentar la unitat familiar com la víctima principal del desordre horari, cal observar també en quina dimensió aquesta contribueix al malestar. Els valors hegemònics en una societat com la nostra expressen la realitat d'uns individus molt més sensibles als seus "drets" individuals que no pas als seus "deures" vers la comunitat. En aquest sentit, es fa difi-

cil imaginar com es pot incidir en la responsabilització horària en un espai com el domèstic en relació amb hàbits com els relacionats amb la salut, per exemple, a l'hora de garantir les hores de descans necessàries. És difícil pensar com canviar els hàbits en relació amb l'educació de les filles i fills a casa, entenent aquesta educació no pas com un dret individual exigible, sinó com un deure de ciutadania de mares, pares i infants cap a la comunitat. La dificultat és aquesta: com es pot convertir en hàbit organitzatiu familiar, i per tant en un temps domèstic, la responsabilitat educativa que adquireixen els pares i mares a canvi de la garantia que els dóna la societat d'oferir-los educació escolar per als fills i filles? Com ja suggeríem abans, si conciliació horària ha de voler dir, principalment, cada vegada més serveis per cobrir les dificultats dels individus en relació amb els seus deures amb la comunitat, aquest és un camí insaciable i una via fàcil per a la desresponsabilització individual. Una vegada més, les conseqüències d'una política determinada, podrien ser les contràries a les esperades.

Finalment, entre les dificultats d'una intervenció en l'organització horària, hi ha la dels costos econòmics que hi són implícits. Aquesta és una dimensió sobre la que tinc molt poca informació, circumstància que és deguda, sense cap mena de dubte, a la meua ignorància, però, en part, també, a l'escassa importància que se li sol donar. I el cas és que, si bé el temor dels costos econòmics –empresarials, públics o privats– que pot comportar una transformació horària és, òbviament, el fre principal a qualsevol proposta de canvi, em sembla evident que si aquestes transformacions comportessin avantatges econòmics –beneficis empresarials, contenció de la despesa pública o estalvi familiar–, llavors hauríem trobat el principal motor del canvi desitjat. Per tant, caldria treballar amb l'objectiu d'evitar més despesa pública o més costos socials per a l'empresa o més càrrega impositiva sobre el ciutadà. En realitat, una bona racionalització horària hauria d'aconseguir alleugerir aquestes càrregues, sobretot en una perspectiva mitjana i llarga. Al capdavall, estem parlant d'una reorganització que, en primer lloc, faria possible una millor productivitat, una més gran vinculació del treballador amb la cultura organitzativa de la seva empresa i, per tant, una millor rendibilització del capital humà. Pel que fa al sector públic, més que no pas un increment il·limitat de la despesa, una racionalitat horària més gran comportaria una millor prioritització de la despesa, evitant els costos de l'actual mala organització. Per posar l'exemple del camp de la salut, seria important tenir una idea aproximada de l'estalvi sanitari que comportarien uns estils de vida més ordenats –millora de la dieta, el descans, un menor estrès...– en la mesura que disminuiria la necessitat d'atenció mèdica i farmacèutica, però també l'estalvi en accidentabilitat i baixes laborals.

4. Conclusions

Si fa deu o dotze anys el combat era per convèncer de la importància de les polítiques del temps, tant en el sector públic com en el privat, tant en les organitzacions com en les vides

personals, quan aquesta “consciència” ja està gairebé generalitzada, el pas següent que cal fer és preguntar-se on són les resistències que cal vèncer, i com vèncer-les, és clar. Perquè si alguna cosa mai no ha funcionat en el pla social és la de suposar que n’hi ha prou d’estar carregat de bones raons i de bones intencions. Si, com va dir un notable polític britànic, “els països no tenen principis, només tenen interessos”, aquesta mateixa reflexió, i sense cap mena de cinisme, es podria fer extensiva a tota l’organització social. De manera que caldria entendre que la conciliació horària que hauria de donar resposta al malestar actual i, sobretot, a les conseqüències “negatives” d’aquesta mala organització, no es pot sustentar només, ni tan sols principalment, en una qüestió de principis, sinó d’interessos. Si, al contrari, pretenem que la defensa dels principis en els quals es fonamenten les polítiques del temps s’encaren als interessos empresarials i sindicals, si deixem que només es resolguin amb una major despesa pública o si demanen que els individus responguin amb coherència i lucidesa a una presa de consciència reflexiva, llavors, els objectius estan perduts d’entrada. I, en proporcions diverses, diria que aquest és el punt del debat social i polític en el qual ara ens trobem, un punt que podria convertir-se en un carreró sense sortida.

De manera que, des del meu punt de vista, és el moment de passar a la nova fase. Ens hem carregat de raons i coneixem els principis en els quals es fonamenta la voluntat d’un canvi horari. O, dit amb més precisió, tenim els principis i les raons sobre com usar el temps per afavorir el canvi que volem. Però si d’un projecte d’intervenció horària en fem una arma de combat merament ideològic, amb tota la raó se’n discutirà la legitimitat per imposar-lo i, com qualsevol altre intent d’adoctrinament, acabarà fracassant.

Ara, doncs, cal que també pensem en els interessos. Al capdavall, una conciliació d’horaris no és altra cosa que una conciliació d’interessos. I el que cal saber construir és un model de racionalització horària que permeti un progrés general en la satisfacció dels diversos interessos en joc. No es pot ser ingenu i imaginar que tots els interessos són compatibles, és clar. Però sí que podem creure –i, en tot cas, hem de fer per manera que sigui així– que una política del temps satisfaci el més gran nombre d’interessos legítims. És a dir, que una política del temps orientada a la igualtat de gènere interessi “també” per a la lògica productivista de l’empresa. O cal que l’escola entengui que una revolució horària contribuirà a la revolució pedagògica que necessita el nostre segle. I seria del tot indispensable que, d’aquest canvi horari, se’n derivessin uns estils de vida emocionalment més equilibrats.

En definitiva, estem parlant de domesticar el temps, de “fer-lo de casa”, d’apropriar-nos el a través d’unes rutines organitzatives que s’ajustin a les grans possibilitats que ens ofereix aquesta nova societat de la informació i fins a transformar-la en una veritable societat del coneixement. La societat agrària tradicional entenia el temps com una fatalitat a la qual havíem d’adaptar-nos. La societat moderna va revolucionar el sentit del temps, convertint-lo en mercaderia, a vegades al nostre servei, a vegades posant-lo en contra nostra. La societat del coneixement, si ha de ser una realitat, ha de convertir el temps en un bé democràticament distribuït, al servei del saber, del progrés i de la justícia.

Bibliografia general

- BERGER, P. L. i LUCKMANN, T. *The Social Construction of Reality*. New York: Doubleday, 1966.
Ed. Catalana: *La construcció social de la realitat*. Barcelona: Herder, 1988.
- BORRÀS, V., TORNS, T. i MORENO, S. “Las políticas de conciliación: políticas laborales versus políticas de tiempo” a *Papers. Revista de Sociologia*, 83. 83-96. 2007.
- BRULLET, C. “Temps, conciliació i cura: noves reflexions des de les polítiques familiars i socials” a *Nous Horitzons*, 185. 30-38. 2007.
- CARDÚS, S. *Saber el temps. El calendari i la seva significació a la societat moderna*. Barcelona: Editorial Alta Fulla. 1985.
- CARDÚS, S. *El desconcert de l'educació*. Barcelona: Edicions La Campana. 2000.
- CARDÚS, S. *Propostes d'intervenció per a la conciliació d'horaris familiars, escolars i laborals*. Barcelona: Departament de Benestar i Família. 2003.
- CHINCHILLA, N. *Dueños de nuestro destino. Cómo conciliar vida profesional, familiar y personal*. Barcelona: Ariel. 2007.
- LACROIX, M. *Le culte de l'émotion*. París: Flammarion. Edició catalana: *El culte a l'emoció*. Barcelona: Edicions La Campana, 2005.
- ELIADE, M. *Le mythe de l'éternel retour*. París: Gallimard. 1951.
- ELIADE, M. *Das Heilige und das Profane*. Hamburg: Rowohlt's Deutsche Enzyklopädie. 1957.
- RÉMY, J., VOYÉ, L. i SERVAIS, E. *Produire ou reproduire?* Vol. I i II. Brussel·les: Vie Ouvrière. 1979 i 1980.